

SAMSUN HÜKÜMET KONAĞI YANGINI (1883)*

Öğr.Gör.Selim ÖZCAN**

Samsun, Orta Karadeniz kıyılarını Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'ya bağlayan önemli bir iskele şehri konumundadır. Tarih boyunca şehirde birçok yangın meydana gelmiş ve şehir, bu yangınların bir kısmında büyük zayıyata uğramıştır.

Samsun'un en eski tarihi M.Ö. VII. Yüzyılda Miletoslular'ın Karadeniz kıyılarında koloniler kurmaya başladıkları döneme kadar dayanmaktadır¹. İlk yangının, M.Ö. 1200 yıllarında Balkanlardan gelen "Firig" denilen deniz kavminin bir Hitit şehri olan Samsun'u yakıp yıkmasıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır². Bundan sonra değişik güçlerin hakimiyetinde el değiştiren Samsun Osmanlılar dönemine gelinceye kadar kayda değer bir yangınla karşılaşmamıştır.

Osmanlılar döneminde *Kâfir Samsun* denilen Amisos³, 1425'te II. Murad zamanında hakimiyet altına alınmıştır. Bu esnada şehre hakim olan Cenevizliler Türkler'in şehre yaklaştıklarını öğrenince Amisos (Kâfir Samsun)'u yakıp yıkmışlar ve gemilere binip şehri terk etmişlerdir. Böylece şehir ikinci kez büyük bir yangınla karşı karşıya kalmıştır⁴. Bu yangın sonrasında Kâfir Samsun denilen Amisos, tarih sahnesinden ebediyen silinmiş ; geriye sadece şehrin enkazı kalmıştır. Yangını surların dışından seyreden Türkler, haftalarca tüten kara dumanlardan dolayı şehre

* Bu makale *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*'nin 11. sayısında yayınlanmıştır.

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü Öğr.Gör.

¹ "Samsun", *Yurt Ansiklopedisi*, C.IX, S.6554.

² M. Emin Yolalıcı, *XIX . Yüzyılda Çanık Sancağı'nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 1990, s.2

Miletosluların Karadeniz kıyılarında kurdukları kolonilerden biri olarak bugünkü Samsun şehrinin olduğu yerde konumlanan şehir.

⁴ B. Darkot, "Samsun", *I.A.*, C.X, s. 173.

"Kara Samsun" adını yakıştırmışlardır. Bu isim, günümüzde hâlâ halk arasında kullanılmaktadır.

Osmanlı hakimiyetindeki Samsun'da diğer bir yangın, şehrin Canik muhassıllığına dönüştürülmesiyle muhassıllığa atanan Canikli Ali Paşa zamanında olmuştur. Bu dönemde Canikli Ali Paşa ve oğullarının Çorum şehri yüzünden Bözök mutasarrıfı ile araları açılmış; yaptıkları savaşı kaybetmeleri üzerine de 1779'da şehri ateşe vermişlerdir. Böylece şehir yeni bir yangınla karşılaşmıştır⁵. III. Selim zamanında Canik muhassıllığına atanan Tayyar Paşa'nın ıslahat hareketlerine karşı çıkarak Amasya'yı basması, asi ilan edilmesine sebep olmuş ve üzerine kuvvet sevk edilmiştir (1805). Bu olayla ilgili olarak 1806'da Samsun'dan geçen seyyah Joubert'in izlenimlerine göre karışıklığı önlemek için İstanbul'dan Samsun'a gönderilen donanma şehri topa tutarak yakıp yıkmıştır⁶. Bundan başka 1863 yılında Hançerli Camii Medresesi'nde kazaen çıkan bir yangın daha vardır. Bu olay şehrin neredeyse tamamen yanıp kül olmasına sebep olmuştur⁷.

Samsun tarihinde karşımıza çıkan bu yangınlar, Samsun tarihinin detaylı olarak ortaya konulabilmesinde zorluklar çıkarmaktadır. Çünkü yangınlar sadece maddi zayıat vermemiştir. Maddi zayıatın yanında daha tahrip edici manevi zayıat da vermiştir. Manevi zayıatla bu devre ait devletin resmi evrak ve belgeleri ile diğer tarihi kaynaklar kastedilmektedir. Bu kaynakların çıkan yangınlarla yok olması, dönemin aydınlatılmasında karşımıza güçlükler çıkarmaktadır. Nitekim Samsun tarihi hakkında yazılan eserlerin kısıtlı olması ve aynı bilgileri tekrarlamaları, yeterli kaynağa ulaşılabilmesini engel olmaktadır.

Bilindiği üzere tarihin, gerçek bilgileri, belgelere dayandırılır. Belgeler olmadan varsayımlarla geçmişi aydınlatmak, belirli bir devir hakkında hüküm vermek, bir dönemi değerlendirmek tarih ilminin gerektirdiği tarafsızlığa ve ilmi objektifliğe de uygun düşmez. İşte toplumların geçmişini aydınlatan belgelerin ortadan kalkmasıyla toplumlar, tarihi tecrübelerinden istifade edemedikleri için geçmişlerinden kuvvet alamamaktadırlar. Bu da geleceğe daha güvenli ve akılcı bir şekilde yönelmelerine engel olmaktadır.

Bu çalışmamızla, Samsun'da -yukarıda kısaca bahsettiğimiz- yangınlardan sonra 1883 yılında çıkan Samsun Hükümet Konağı Yangını'nı ve sonuçlarını Osmanlı Arşivi Yıldız evrakı, Yıldız Sadaret Hususi Maruzâtı kataloglarında bulunan belgelerin ışığı altında değerlendirmeye çalışacağız.

⁵ Mehmet Torun, *Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları*, İst.1954, s.55.

⁶ B. Darkot, "Samsun", *IA., C.X*, s.175.

⁷ R. Vadala, *Samsun*, Paris, 1934, s.13.

Yangının çıktığı hükümet konağı hakkında kısa bir bilgi vermekte yarar vardır. Hükümet konağının yeri kesin olarak - Canik Sancağı'nın bu yangınla ilgili olarak vilayetle olan yazışmalarında osun, yapılan soruşturma evrakında olsun-belirtilmemekle birlikte bu kayıtlarda verilen bilgilere dayanılarak bazı düşünceler ortaya koyabiliriz. Yer olarak günümüzde mevcut olan Hançerli Mahallesi'ne yarım saat mesafede ve denize nâzır olduğu⁸, iki katlı olup yirmi sekiz odasının bulunduğu⁹, bitişiğinde ise hükümet konağının idaresinde bir ahırın ve hapishanenin yer aldığı anlaşılmaktadır¹⁰. Yangının çıkmasında önemli sorumlulukları bulunan üç odacı görev yapmaktadır. Bunlar; ondokuz yaşındaki üç yıldır muhasebe, muhasebeci, tahsildar ve sandık emini odalarına bakan odacı Hamdi¹¹, onbeş yaşındaki bir yıllık odacı olan ve adliye odasına bakan odacı Hamdi'nin kardeşi odacı Arif¹² ve diğeri de seksen yaşındaki yirmibir yıldır odacılık yapan ve aşar, nüfus, emlak ve evkâf odalarına bakmakta olan Ahmet Ağa idi¹³.

28 Aralık 1883 Çarşamba gecesı çıkan yangın¹⁴, gece saat iki buçuk sıralarında Canik Zaptiye Taburu nöbetçi onbaşlarından Şerif Onbaşı tarafından görülüp "yangın var!" diye bağırması üzerine duyulmuş¹⁵ ve hemen hükümet konağı görevli ve sorumlularına haber verilmiştir. Hükümet konağı görevlileri ile askerî erkânın hazır bulunması ve ahalinin de katılımı sonrasında mevcut tulumlarla sabaha kadar yapılan çalışmalar sonunda yangın daha fazla büyümeden söndürülmüştür.

Hükümet konağında yangın devam ettiği sırada yangının yayılmasını önlemek düşüncesiyle zabıta dairesiyle hükümet konağı arasındaki ahır sökülerek yıktırılmıştır. Böylece ateşin, bitişiğindeki hapishaneye sıçraması engellenmek

⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Arşivi Sadaret Hususi Maruzâtı (YA-HUS)*, Nr: 176/91, Harik Komisyonu Tahkikatı, s.40.

BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Canik Zaptiye Taburunun Piyade Birinci Bölük Yüzbaşı Ömer Ağa'nın Takriri, s.8.

¹⁰ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, *Harik Komisyonu Tahkikatı*, s.39.

¹¹ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Samsun Hükümet Konağı Odacısı Hamdi'nin İstintakı, s.1-5.

¹² BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Samsun Hükümet Konağı Odacısı Arif'in Takriri, s. 12.

¹³ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Samsun Hükümet Konağı Odacısı Ahmet Ağa'nın Takriri, s11.

¹⁴ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Muhaddem Kaimakam Alayından, Harik Komisyonuna Tahrirat (4 Ocak 1883), s.1.

¹⁵ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Harik komisyonu Tahkikatı, s.8.

istenmiştir¹⁶. Bu olayda en büyük özveriyi Samsun muhaddem kaimakamı Mehmed Reşid Bey göstermiştir¹⁷.

Hükümet konağındaki yangın önemli bir hususu gündeme getirdiği gibi, yöneticilere de bundan sonra daha titiz davranmaları gerektiğini göstermiştir. Buradaki ihmal, her yerde evrak ve kaydı kuyudatin mahzenlerde saklanmasına rağmen burada böyle bir tedbirin yerine getirilmemesidir. Bunun sonucunda çıkan yangında defter evraktan bazılarının yanması dikkat çekicidir.

Halbuki Osmanlı devlet teşkilatında evrakın muhafazasına titizlik gösterilirdi. Mesela, Hatt-ı Hümayunlar padişahlara bile emâneten verilir ve işi bittikten sonra yerine konulurdu¹⁸. Resmi evrakın işi bitsin bitmesin o güne ait olanların hiç biri açıkta bırakılmaz; akşamları mahzene konur, sabahları tekrar çıkarılarak ilgili kalemlere getirilirdi. Bu tedbirin başlıca sebebi açıkta bırakılan evrakın herhangi bir şekilde zarar görmesini önlemektir.

Hükümet Konağı yangınında böyle bir tedbirin alınmaması üzerine hemen soruşturma ile doğru haber alınabilmesi için vilayet erkânından birinin Samsun'a gönderilmesi istenmiş; ancak bu sırada Canik sancağında bulunan Vilayet Adliye Müfettişi Ömer Behcet Efendi soruşturmanın yapılmasına memur edildiği gibi Trabzon'dan gönderilecek memurun gecikebileceğinden soruşturmanın başlamasının uzayabileceği endişesiyle askeriyeden ve memleketin ileri gelenlerinden oluşacak bir komisyonun hemen teşkil edilmesi mutasarrıflığa bildirilmiştir¹⁹.

Bunun üzerine askeri mahkemeye ait işleri yürütmek üzere Sinop'tan Samsun'a gelen Sinop Kumandanı Mirliva Hacı Hakkı Paşa yangını tetkik etmek üzere komisyon başkanlığını kabul edip²⁰ kaimakam, binbaşı, vilâyetten gelen memur ile altı tane azanın katılımı ile yangını soruşturma komisyonu kurmuştur²¹. Komisyondan, odacılardan başlayarak en büyük memurlara kadar sorgulamayı yapıp sonucunun sadarete bildirilmesi istenmiştir.

Komisyon bu emir üzerine çalışmalarına hükümette görevli üç odacıdan başlayarak, askeri ümeradan Canik Zaptiye Taburu Komutanı ve hükümette görevli

¹⁶ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Harik Komisyonu Tahkikatı, s.15.

¹⁷ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Sinop Kumandanı Mirliva İmzalı Tahrirat (15 Ocak 1883), s.1.

¹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kataloqları Rehberi, Ankara, 1995, s.VIII.

¹⁹ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Trabzon Valisinden Yıldız Başkâtibine Tahrirat (19 Ocak 1883), s. 1.

²⁰ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Sinop Kumandanı Mirliva İmzalı Tahrirat, s.1.

²¹ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Harik Komisyonu Tahriratı, s.39.

askerlerinden, Samsun kalesi topçu komutanı ve hükümetteki bütün dairelerin amirlerinden Samsun tabur ağasına kadar toplam otuz iki kişi sorgulanmıştır²². Dokuz gün süren araştırmaları sonucunda çalışmalarını mutasarrıflığa teslim etmiştir. Memuren Samsun'a gönderilen Mektubi Fehmi Efendi de bu çalışmalara yardımcı olup Trabzon'a geri dönüşünde soruşturmanın evrakını ilişiginde Samsun Mukaddem Alayı Kaimakamı'nın yangın komisyonuna yazdığı 4 Ocak 1883 tarihli ve yangın komisyonu reisi Mirliva imzalı Samsun Mukaddem Alayı Kaimakamı Mehmed Efendi'ye yazdığı tahriratlar ile birlikte vilâyete takdim etmiştir²³.

Yangını görenler ifadelerinde yangının meclis idare odasıyla onun altındaki muhasebe odasından başladığını; ama öncelikle meclis idare odası muhasebe kaleminin üzerinde bulunmasından yangının muhasebe kaleminden başlamış olduğunu belirtmişlerdir²⁴. Gene vilâyetten memur olarak yangın soruşturması için Samsun'a gönderilen Mektubî Efendi'nin de yer aldığı soruşturma komisyonu yangının kasıtlı çıkarıldığına dair bir delil bulamamıştır²⁵. Aksine dikkatsizlik ve tedbirsizlik sonucu kazaen çıktığı belirtilmiştir. Hükümet konağının korunmasının yetersiz olup seksen yaşında bir ihtiyar odacı ile biri on dokuz diğeri on beş yaşlarındaki çocuklar tarafından korunmanın yerine getirilmeye çalışılması bu düşüncüyü kuvvetlendirmiştir. Aynı zamanda evrakın ve kaydı kuyudatın korunmasının da yetersiz olduğu komisyon tarafından belirlenmiştir.

Önemli evrakın önceleri muhasebe kaleminden bir sandıkla akşamları hükümet konağının bitişiğinde bulunan hapishanedeki mahkumlar tarafından hükümetin avlusundaki mahzene götürülüp sabahları sandıkla tekrar getirilmesi usulü terk edilmiştir. Daha sonra evrakın mahzene nakli için mahkum verilmediği gerekçesi ile sandık mahzende bırakılıp akşamları önemli evrak ve malzeme götürülüp sabahları getirilmeye başlanmış²⁶, sonucunda da esas gelir ve gider defterleri içinde bulunan devletin önemli evrak ve kuyudatının Muhasebe Meclis İdare Kalemi'nde bırakılarak yanmasına sebebiyet verilmiştir²⁷.

Devletin en mühim evrak ve kuyudatının böyle bir kazada korunamamasının, bile bile gözetilmeden mahzene nakledilmeyerek hükümet

²² BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Harik Komisyonu Tahkikatı, s.1-39.

²³ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Trabzon Vilâyeti'nden Yıldız Başkâtibine Tahrirat (19 Ocak 1883), s.1

²⁴ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Trabzon Vilâyetine Gönderilen Tahrirat (25 Ocak 1883), s.1

²⁵ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Trabzon Vilâyetinden Yıldız Başkâtibine Tahrirat (19 Ocak 1883),s 1.

²⁶ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Harik Komisyonu Tahkikatı, s.2.

²⁷ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Harik Komisyonu Tahkikatı, s.43.

konağında bekletilmesi sonunda meclis kaleminden hiç bir şeyin kurtarılmadığı, meclis idaresinden ise bir torba müsvedde çıkarıldığı beyan olunmuştur²⁸. Mahkeme dairesinde ise yapılan soruşturma üzerine hukuk ve ceza kısımlarıyla savcı muavinliğine mukavelât memurluğu ile icra memurluğunda defter ve evraktan zayıt olmadığı tespit edilmiş; ancak istintak dairesinde bir hırsızlık olayı ile ilgili soruşturma evrakının kaybolduğu belirlenmiştir²⁹.

Evrak ve kuyudat-ı mühimmenin saklanamaması gibi mahzenin anahtarının saklanması da önem verilmeyerek olur olmaz kişilerin elinde bırakıldığı; hatta bazen çay ocağında asılı bulunması dikkati çeken önemli bir tedbirsizlik olmuştur³⁰. Bu gibi tedbirsizlikler de hükümet konağının yangına karşı korumasız olduğunu ve çıkacak yangınların önemli zayıta neden olabileceğini göstermiştir.

Yangının söndürülmesinden sonra Samsun Tabur Ağası Süleyman Ağa nöbetçi zaptiye çavuşuyla, odacı Ahmet Ağa'nın "Yangın neden çıktı?" diyerek ifadelerini alıp gerekli tahkikatı yaptığını zaptiye dairesine gelen mutasarrıf Paşa'ya da bu soruşturmayı gösterdikten sonra olayı telgrafla Trabzon'daki alay beyliğine haber verdiğini bildirmiştir³¹.

Yangın komisyonu tarafından, hükümet konağı yangını soruşturmasının tamamlanarak sadarete sunulmak üzere vilâyete gönderildiği, yangının çıkmasındaki tedbirsizlik ve ihmalkârlıklardan dolayı da Canik Mutasarrıfı ile Amasya Mutasarrıfının becayişlerinin tezkere ile sadarete arz olduğu belirtilmiştir³².

Devletin merkez dairelerinde belgelerin saklanması ve korunmasında gösterilen titizlik ve arşivcilik anlayışı taşrada görevli eyalet, beylerbeyi ve kadılardan da istenmiştir. Taşra teşkilatı görevlilerine karar ve işlemleri defterlere kaydetmeleri emredilmiş olmasına rağmen hükümet konağı yangınında bu hassasiyetin gösterilmediği ve sonuçta toplum hayatı için temel dayanak olan ve dönemin idari, siyasi, hukuki, askeri, ekonomik ve çeşitli sosyal özelliklerini ortaya çıkaran evrak ve kuyudatın zayıta uğramasıyla karşılaşmıştır.

²⁸ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Trabzon Vilâyetine Gönderilen Tahrirat (25 Ocak 1883), s.1.

²⁹ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Trabzon Adliye Müfettişliğine Gönderilen Mazbata (18 Ocak 1883), s.1

³⁰ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Trabzon Vilâyetinden Yıldız Başkâtipliğine Yazılan Tahrirat (19 Ocak 1883), s.1

³¹ BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Harik Komisyonu Thkikatı, s. 15.

³² BOA, YA-HUS, Nr: 176/91, Edhem İmzalı Sadarete Yazılan Tahrirat (2 Şubat 1883), s. 1.

Halbuki geçmiş ile bugün ve gelecek arasında sağlam köprüler kurulması; siyaset, ekonomi, toplum hayatı ve kültür alanında yaşanan tecrübelerin gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılması ancak orjinal belgelerin değerlendirilmesi, ilmi çevrelerin istifadesine sunulması, kısacası bu güne kazandırılması ile sağlanabilmektedir. Bu da milletlerin hayatında çok büyük önem taşımaktadır. Her millet bir tarihi mirasın sahibidir. Bu tarihi mirasın çok önemli bir bölümünü de maddi ve manevi kültür varlıkları teşkil etmektedir. Toplumların geçmişlerinden haberdar olabilmeleri, geleceklerini sağlam temellere oturtarak daha medeni ve daha müreffeh bir yapıya ulaşabilmelerinde bu kültür varlıklarının büyük rolü ve yeri vardır. Sahip olunan bu kültür varlıklarının nesillere intikali ise bunların korunması ve değerlendirilmesiyle mümkün olabilmektedir.

Bu itibarla maddi ve manevi kültür unsurlarının oluşturduğu arşivler bir ülkenin tapu senedi, bir milletin hürriyet varakası, bir nevi hatıratı, onun bütün varlığı, hakları ve özellikleriyle onun geçmişinden bu gününe; bu günden yarınlarına bağlayan dayanağıdır. Titizlikle korunmalı ve muhafaza edilmelidir.